

Jan N. Bremmer, Initiation into the Mysteries of the Ancient World,

Berlin: Walter de Gruyter 2014,
256 s.

ISBN 978-3-11-029955-7.

„Mysterijní náboženství“, „mysterijní kultury“ nebo pouze „mysteria“ – tyto výrazy se v různých etapách dlouhotrvající akademické diskuze používaly k pojmenování specifických diskurzů a praktik antického člověka, který čelil pocítované neschopnosti proniknout k „pravému řádu“ věcí tím, že se nechal zasvětit božstvu, jež mu tento řád mohlo poodhalit. Jako „mysterijní“ lze označit nejen klasické řecké kultury, ale také několik původně východních kultů, které se díky příznivým kulturním podmínkám mohly šířit Středomořím.

Počátky studia antických mystérií a sběru relevantních pramenů lze zasadit do prostředí debat probíhajících v 17. století mezi reformními a římskokatolickými hnutími o podobách raného křesťanství. Křesťanské teology zajímal především vliv mysterijních kultů na formující se křesťanství v prvních staletích našeho letopočtu. V tomto rámci napsal belgický badatel Franz Cumont zásadní studii *Les religions orientales dans le paganisme romain* (poprvé vydána v Paříži nakladatelstvím Ernest Leroux v roce 1906), která dominovala diskuzi po sedm dekad. Ve srovnání s původními řecko-římskými kulty nahlížel Cumont na „orientální náboženství“, k nimž řadil i východní mysteria přijatá římským císařstvím, jako na teologicky a rituálně propracovanější systémy, které navíc nabízely vizi posmrtné spásy.

V 80. letech 20. století se Cumontova pevná pozice začala otřásat pod tíhou kritiky. V roce 1981 Ramsay MacMullen v knize *Paganism in the Roman Empire* (New Haven: Yale University Press) na základě rozborů nápisů z doby římského císařství ukázal, že triumf „orientálních náboženství“ není možné potvrdit. V roce 1987 vydal Walter Burkert zásadní monografii pro stu-

dium antických mystérií *Ancient Mystery Cults*, v níž zpochybnil Cumontovu tezi, že by „orientální náboženství“ měla být významně odlišná od kultů řecko-římských božstev. Burkert také poukázal na Cumontovu tendenci přeceňovat orientaci „orientálních náboženství“ na problematiku posmrtné spásy. Mysteria definoval jako „iniciační rituály dobrovolného, osobního a tajného charakteru, které měly pozměňovat lidskou mysl zakušením posvátného“ (Walter Burkert, *Ancient Mystery Cults*, Cambridge: Harvard University Press 1987, 11).

Do tohoto kontextu vstupuje nizozemský historik a emeritní profesor Fakulty teologie a religionistiky na Univerzitě v Groningenu Jan N. Bremmer se svou monografií *Initiation into the Mysteries of the Ancient World* (2014). Hned v úvodu své knihy Bremmer čtenáře upozorňuje, že nenabízí rozsáhlou studii, která by se zabývala fenoménem antických mysterijních kultů z teoretického nebo metodologického hlediska, jak je tomu například u Burkerta. Bremmerovi totiž vadí, že struktura Burkertovy knihy neumožňuje čtenáři představit si, jak mohly rituály v rámci mysterijních kultů probíhat. Bremmer se tedy chce pokusit zachytit a popsat praxi antických mystérií v co největším detailu. Dokonce se odvolává na metody věhlasného antropologa Clifforda Geertze, když říká, že v ideálním případě by s pomocí „lineárního hustého popisu“ rád nabídl rekonstrukci zážitku průměrného zasvěcence (s. 1). Tuto ambici však vzápětí mírní s odvoláním na troskovitost pramenů. Monografii s podobným cílem představil už v roce 2010 Hugh Bowden (*Mystery Cults in the Ancient World*, London: Thames and Hudson), čehož si je Bremmer vědom a publikaci čtenářům doporučuje především pro relevantní ikonografické přílohy. Dodává ale, že Bowdenova bohatě ilustrovaná kniha je určena spíše širšímu publiku, zatímco on píše především pro historiky.

Bremmer si k důkladnému popisu vybral všechny obecně známé mysterijní kultury – eleusínská mysteria, mysteria samothráckých božstev, orfismus, kult bohyně Ísidy a římský kult boha Mithry. Závěrečnou kapitolu pak věnuje diskuzi o možném vlivu mysterijních kultů na rané křesťanství.

Výběr právě těchto mysterijních kultů však Bremmer neobhájuje všezahrnující a esencionalistickou definicí, jak to bylo vytýkáno Burkertovi, ale omezuje se spíše na opatrnou typologii. Nejprve v souladu se současným bádáním identifikuje nejdůležitější prvek mystérií – tajný a emocionálně intenzivní charakter zasvěcování. Mezi hlavní charakteristiky zasvěcování v antických mystériích dále řadí dobrovolnost, noc jako hlavní čas rituálu, příslib odměny pro tento i příští život, přítomnost očistných rituálů a vybírání poplatku za účast.

Kapitolu věnující se eleusínským mystériím Bremmer otevírá vyjádřením nesouhlasu s počiny svých předchůdců Waltera Burkerta, Fritze Grafa a Roberta Parkera, kteří ve svých publikacích rezignovali na pokus rekonstruovat časovou posloupnost průběhu iniciace v Eleusíně. Bremmer si je vědom, že pramenů potřebných pro takový úkol je velmi málo a že tyto prameny často pochází z per křesťanských autorů, kteří chtěli mystéria hanobit. Základnu relevantních pramenů rozšiřuje o výpovědi Platóna a dalších později navazujících autorů. V této souvislosti znovu odkazuje na Geertzovu metodu hustého popisu a přiznává, že v tomto případě půjde o popis spíše řídký než hustý. Následně skládá jednotlivé pasáže iniciačních rituálů eleusínských mystérií do jednoho narativu, přičemž se v několika momentech pře s Burkertem v otázkách chronologie. Zatímco Burkert klade rituál, při kterém měli zasvěčenci zvedat býka nad hlavu a následně ho obětovat, až na závěr slavnosti, Bremmer pouze intuitivně spekuluje, že lidé by po vyvrcholení zasvěcovacích rituálů jen těžko měli zájem o náročný rituál oběti. V jiném sporu už Bremmer argumentuje přesvědčivěji, když na základě absence archeologických dokladů vyvrací Burkertovo tvrzení, že údajná podzemní krypta v telestériu (síní, kde probíhalo zasvěcování) symbolicky znázorňovala podsvětlné bránu. V závěru kapitoly se s Burkertem shoduje na hypotéze, že cílem eleusínských mystérií bylo zejména zajištění plodnosti a úrodnosti půdy, zatímco v předešlých diskuzích se více zdůrazňoval aspekt posmrtné odměny.

Další kapitola popisuje průběh mystérií na ostrově Samothráké, která se v řecko-římském světě těšila hned po eleusínských

mystériích největšímu věhlasu. Zařazení těchto mystérií do Bremmerovy knihy je vysocí relevantní už z toho důvodu, že závěry předchozí diskuze mohou být podpořeny nebo zpochybněny na základě nové archeologické evidence a lingvistických pokroků v oblasti překladu jazyků, kterými se hovořilo na pobřeží Thrákie a Anatólie. Bremmer dává také prostor mysterijním kultům Kabeirů a Korybantů. Kromě geografické blízkosti tyto kulty pojí také extatické rituály, které zde mají pravděpodobně větší váhu než v případě eleusínských mystérií. Bremmer celou kapitolu pojímá jako komparaci s eleusínským mystériem, což je opodstatněné tím, že tyto kulty na pomezí Řecka a Anatólie byly v některých aspektech modelovány právě podle vzoru mystérií v Eleusíně.

Po důsledně zpracované části zachycující orfismus a jeho variace přichází pasáž, která zobrazuje život řeckých mystérií v časech římského císařství. Bremmer mapuje několik mysterijních kultů vázaných na konkrétní lokalitu a v závěru kapitoly neochotně otevírá téma dionýských mystérií. Zdrženlivost při popisu dionýských mystérií je v kontextu Bremmerovy ambice detailně rekonstruovat průběh zasvěcovacích rituálů sice problematická, zato ale pochopitelná, protože tato mystéria měla mnoho lokálních variant a vývojových etap. Jednotný obraz časově i geograficky roztržitého fenoménu lze tvořit jen obtížně.

Doposud se Bremmer zabýval mystérii božstev, která byla součástí řeckého panteonu už v klasickém období. V další části knihy otevírá velké téma kultů, které Cumont řadil do kategorie „orientálních náboženství“ a které mohly hypoteticky ovlivnit formování raného křesťanství – jmenovitě kult bohyně Ísidy a římský kult boha Mithry. V kontextu historické rekonstrukce iniciace do kultu původně egyptské bohyně Ísidy Bremmer opět naráží na nedostatky pramenů a musí se držet dosud jediné známé cesty v akademické diskuzi, a to přistupovat k závěrečné kapitole Apuleiova *Zlatého osla* jako k autentické výpovědi o průběhu rituálu v tomto kultu. Situace je s ohledem na počet písemných pramenů o poznání horší v případě kultu boha Mithry, který máme doložen téměř výhradně skrze ikonografic-

ké nálezy. Přestože toho o rituální praxi neznáme mnoho, materiální evidence alespoň umožňuje nahlédnout do komplexních sociálních struktur mithraistů, které se skládaly ze sedmi iniciačních stupňů a vylučovaly začlenění žen. Historickému popisu v této kapitole předchází shrnutí diskuze o geografickém původu kultu boha Mithry, což je stále aktuální a vysoce relevantní téma. Diskuzi a vlastní stanovisko k otázce původu tohoto kultu však Bremmer shrnul na pouhých dvou stranách. Při závažnosti této otázky je to příliš stručné vyjádření, které čtenáře historika pravděpodobně neuspokojí, ba spíše zmate. V tomto ohledu by Bremmerův text možná udržel svou konzistenci lépe, kdyby na tuto větev akademické diskuze pouze odkázal.

Touto kapitolou Bremmer ukončil část knihy věnující se iniciačním rituálům antických mysterijních kultů. Dále se věnuje vzájemné interakci mysterijních kultů a raného křesťanství, aby si připravil argumentační půdu pro opětovné zpochybnění Cumontovy hypotézy, že mystéria byla vážným konkurentem křesťanství. Bremmer se v této části vrací k problematice načrtnuté již v úvodu knihy. Zejména připomíná, že studium mysterijních náboženství vzniklo v diskurzu poreformačních křesťanských polemik a samotná kategorie mysterijních náboženství je dnes už neplatným a ideologicky zatíženým konstruktem. Následně konceptualizuje kulturní situaci v prvních staletích našeho letopočtu jako „náboženský trh“ a v tomto rámci argumentuje, že zasvěcení do často exkluzivních mysterijních kultů bylo náročnější než vstup do křesťanských skupin, které byly sociálně otevřené, a navíc kladly větší důraz na otázky posmrtné spásy než mystéria. Z hlediska počtů zasvěcených Bremmer podotýká, že mystéria zdaleka nemohla šířící se křesťanství přečíslit.

Knihla *Initiation into the Mysteries of the Ancient World* má zcela jistě v akademické diskuzi své místo. Jak sám autor nastínil již v jejím úvodu, v knihovně historika doposud chyběla práce (snad jen s výjimkou Bowdenových *Mystery Cults in the Ancient World*, jež ale byly psány pro širší publikum), která by se snažila uceleně, co nejlépe

rohodněji a chronologicky správně zachytit průběh iniciačních rituálů v kontextu antických mysterijních kultů. Díky povaze a počtu dostupných pramenů je ale takový úkol jen velmi obtížně splnitelný a Bremmer musí v textu několikrát své ambice mírnit. Občas také odbočuje do vzdálenějších větví diskuze, které jen okrajově souvisí s iniciačními rituály v antice, a cíl práce se tak ztrácí. Přesto si dovoluji tvrdit, že Bremmerova práce se stane pevnou součástí odborných knihoven. Její hlavní přednost spočívá v aktuálnosti. Jsou zde totiž zahrnuty jak nové archeologické prameny, tak odkazy na aktuální odbornou literaturu v rámci květnaté akademické diskuze. Mít zdroje z obou oblastí shrnuty v jediné velmi přehledné publikaci je pro badatele nesmírně cenné.

TOMÁŠ GLOMB

Milan Kováč – Radoslav Hlúšek, Slnko zemetrasenia: Spiritualita súčasných mexických Indiánov,

Bratislava: Chronos 2015, 287 s.

ISBN 978-80-89027-41-5.

Slnko zemetrasenia je publikácia, ktorá tematicky nadväzuje na dnes už klasické dielo Milana Kováča *Slnko jaguára: Náboženský svet Olmékov, Mayov a Aztékov*, ktoré vyšlo v roku 2002. Zatiaľ čo sa staršia z týchto dvoch publikácií venovala historickým podobám náboženstiev Mezoameriky do dobytia „Nového sveta“ Španielmi na začiatku 16. storočia, *Slnko zemetrasenia* reflektuje podobu náboženských vier a praktík mexických Indiánov v súčasnosti. Názvy oboch diel sú zároveň analógiou na klasické pojatie kalendárnych cyklov v Mezoamerike, kde je každý z historických vekov charakterizovaný existenciou iného Slnka. „Slnko zemetrasenia“ (piaty vek ľud-